

Korumanın Toplumsal ve Kültürel Boyutu Neden Önemli? Biz Nasıl Bakıyoruz?

Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK

“Siz şehirde kendinizsiniz, nerede yerleşmeyi seçerseniz seçin.. Bir kenti yapan adamdır, o olmadan duvarlar ya da gemiler değil..”¹

Nicia

Toplumsal yapılarda meydana gelen değişimler mekanın üretim pratiğinin değişmesini de beraberlerinde getirmektedirler. Modernizmin günlük yaşamda egemen olması ve gelişkin bir kapitalist birikim sürecine geçilmesiyle birlikte, önceki dönemlere göre oldukça farklı bir mekansal yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlayış, mekansal olguları geçicilikle anlamlandırmış ve özellikle kentsel mekanda geçmişin oluşumlarına karşı oldukça yıkıcı bir tavır izleyebilmiştir. Modern dönemin kentsel mekan üzerindeki kimi zaman yıkıcılığa varan dönüştürücü etkisi, ekonomi alanındaki niteliğinden kaynaklanmakta ve kentsel dokular üzerinde güçlü dönüştürücü ve tahrip edici potansiyeller taşımaktadır. (Tekeli,2003) Braudel’in (2004) tespitiyle, liberal mülkiyet anlayışı da bu yıkıcı tavrı destekleyici olmaktadır.

İlerlemeci-rasyonel paradigmayı temele alma söylemindeki modern-kapitalist kurgu, geleceği yönlendirebilmek adına belirli kestirimlere ihtiyaç duymaktadır. Bu amaçla olguların neden-sonuç ilişkilerini incelenmek ve bunlardan çıkarsamalar yapmak zorundadır. Bir anlamda sistem, rasyonel bir çerçevede ilerlemesini sürdürmek için, geçicilikle anlamlandırdığı ve karşısında oldukça

yıkıcı bir tavır alabildiği geçmişin olgularına, yani her türlü doğal ve sosyal olayın “tarihsel bilgisine” önemli bir gereksinim duymaktadır. Her türlü doğal ve sosyal olay da verili bir mekan ve zamanda cereyan etmekte olduğundan sistem için mekan ve zaman oldukça önemli parametreler haline gelmektedir. Bir yandan ilerleme yönündeki değişimi arayan yıkıcı yüzü, bir yandan da geçmişte tekrar eden olguların gözlemine duyduğu gereksinim, modernizmin tarihsel olgu ve oluşumlara yaklaşımındaki ikili yapısını ortaya koymaktadır. Bu ikili yapı içerisinde sistem, bir tarih bilinci ve koruma ahlakını da yaratmak durumunda kalmıştır. Modernite projesinin dönüştürücü, değiştirici dinamikleri karşısında bu proje içinde

bir koruma ahlakı yaratılabilmesiyle sistem içine bir pazarlık süreci inşa edilmiş olmaktadır. (Tekeli,2003) Tekeli’nin adlandırmasıyla bu pazarlık süreci, modern ve modern sonrası zamanların mekansal yapılanması içerisinde geçmişe ait olan mekansal değerlerin korunmasını önemli bir sorun olarak karşımıza koymaktadır. Üstelik bu sorun konjonktür içerisinde ekonomik, kültürel, ideolojik ve politik yönleriyle çok boyutlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Araştırma Görevlisi,
Dokuz Eylül Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi Şehir ve
Bölge Planlama Bölümü

¹ Nicia’nın Syracuse Sahilinde Atina askerlerine söylediği sözler; aktaran Rykwert,1988.

Özellikle içerisinde bulunduğumuz modern sonrası ve neo-liberal dönemde koruma konusunun çok daha karmaşık bir hal aldığı ifade edilmesi mümkündür. Günümüz koşullarında tarihsel ve otantik olanlar piyasa mekanizmalarınca farklı ve kıt bir tüketim alanı olarak değerli görülmekte ve tarihsel objelerin ekonomik bir pazara açılma süreci yaşanmaktadır. Bir anlamda başlangıçta modernizmin tek tipleştirici-homojen kurgusuna karşı çıkarak; farklılıkları ve tarihsel olanın değerini vurgulayan postmodern söylemler, ekonomik sistemin toplumsal eleştiri ve arızaları içselleştirme yeteneğinin etkisiyle alternatif tüketim alanları yaratmaktan kurtulamamışlardır. Bu süreçte özellikle tarihsel mekan fiziksel-otantik bir nesne haline getirilerek; bedelini ödeyebilen yeni toplumsal sınıfların tüketimine sunulmaktadır. Yeni tüketicilerin istemlerine yanıt verebilmek adına salt fiziksel bağlama indirgenen koruma çalışmalarında, uluslararası araştırmalarla çerçevelenmiş olan restorasyon ana ilkelerinden dahi taviz verilebildiği ve çağdaş yaşama uyarlamak adına geçmiş dönemin yaşam biçimini aktaran önemli tarihsel bilgilerin geri dönüşümü olmaksızın yok edilebildiği gözlenmektedir. Bunun yanı sıra, koruma-restorasyon uygulamalarının yapı ve/veya dokunun sosyo-kültürel özelliklerinin sürdürülmesi açısından yönlendiriciliğiye çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Tarihsel mekanlar ağırlıklı olarak soylulaştırma politikalarıyla elit sınıfların kullanımına sunulmakta ve bu durum da koruma çalışmalarını “kamu yararı” çizgisinden uzaklaştırmaktadır.

Tarihsel çevrelerin sağlıklı bir şekilde korunması ve değerlendirilmesi için bu alanda uygulanan politika ve çalışmaların ekonomik temelden uzaklaşarak; sosyal, kültürel, eğitimsel boyutlarıyla ele alınmasına gereksinim duyulduğu açıktır. Bu noktadan yola çıkarak, bu yazı çerçevesinde tarihsel çevre koruma uygulamalarının sosyo-kültürel açıdan taşıdıkları önem iki kapsamda ele alınmak istenmektedir. İlk kapsamda; mekansal korumanın sosyo-kültürel boyutunun neden önemli olduğu sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır. Bugün ekonomik değeri üzerine yoğunlaştığımız ve hızla tek tipleştirmeye doğru ilerlediğimiz mekan üretim pratiğinin, tarihsel, toplumsal ve kültürel açılardan nasıl bir ifade ve temsil gücüne sahip olduğu konusunda çeşitli görüşlerin aktarılması gerçekleştirilecektir. Bu

görüşler çerçevesinde mekanın ifade ve temsil durumunun farklı perspektiflerden değerlendirilmesinin sunabileceği olanaklar tartışılacaktır. İkinci kapsamdaysa; koruma uygulamalarının tarihsel çevrelerin bugünkü gerçekliğine nasıl baktıkları sorusuna cevap aranacaktır. Bugün içerisinde bulunduğumuz dönemde, kentleşme deneyimimizle ilgili pek çok bilgiyi barındıran tarihsel kentsel alanlara toplumsal ve kültürel yönüyle nasıl yaklaşıldığı değerlendirilmeye çalışılacak ve uygulamaların seyrinin tarihsel çevrelerde yaşayanlar ve kentliler için verebileceği sonuçlar araştırılacaktır.

1. Mekanın Toplumsal ve Kültürel Yönü/Mekan Ne İfade Ediyor?

“Yalnızca plancılar değil, kamu otoriteleri ve hatta genel olarak kamu, bugünkü istatistiklerin aynen sürdüğü takdirde gelecekteki gelişmelerin, geleceği tahmin etmenin kolay bir istatistiki çıkar-sama olduğunu kabul etmektedir. Yeni gelişmeler bazı sözcükler yutulularak, sessiz bir biçimde telaffuz edilir. Plancının içerisinde bulunduğu kavramsal bağlam içerisinde çalışmalar ekstra bir ekonomik durumun olacağı düşüncesinden uzak bir biçimde tasarlanır. Sınırlama korkusu genel olarak otonom gelişmenin engelleneceği korkusu şeklinde belirir. Bu yüzden plancılar kent yaşamı ve gelişimi üzerine tartışırken, doğadan gelen imajlara başvururlar. Bir planı değerlendirirken bir yaprak, bir ağaç, bir dokunuş, bir el vb. oluşumlar patolojik bir durum ortaya çıkarır ve krize neden olur. Ancak bir kent aslında doğal bir fenomene gerçekten benzemez. O bir insan üretimidir; meraklı ve heyecanlı bir insan üretimi, bilinçli ve tesadüfi elementlerin birleşmesinden oluşan ve mükemmel bir şekilde kontrol edilmesi mümkün olmayan. Eğer bu durum bir felsefeyle ilişkilendirilecek olsaydı, her şeyden çok bir rüya ile ilişkilendirilirdi. Geçtiğimiz yüzyıl bize rüyalara ciddi olarak yaklaşabileceğimizi öğretti, bilimsel bile olsa bu fantezi iması kent planlama disiplininde bir saldırı olarak nitelendirildi. Bunun bir nedeni kentin sermaye yatırımlarının çok büyük olduğu bir yer olması, diğer nedeni de toplumların refahı ile ilgili olmasıydı... Refahsa hep fiziksel yeterlilik ve hoşluk durumuyla ilişkilendirildi... Yine bir kentsel söylemsel yoksulluk içerisindeyiz. Mekanın nasıl donatıldığı ve hoşluğu konusu her zaman çalışıldı. Psikolojik mekan, kültürel mekan,

dini mekan tartışılmadı. Bütün öncelik fiziksel problemlere verildi. Ama belki de önerilen fiziksel çözümler, aslında kentlilerin sembolik dünyalarını çiğneyen uygulamalardı....Bu süreçler pek çok sosyologca kritik edilmiştir. Ben de haklı olduklarını düşünüyorum....Bu problemin kısa süreli ve kolay bir çözümü yok gibi görünüyor..” (Rykwert,1988)

Kentsel mekanın sosyal ve kültürel açıdan taşıdığı öneme dair bir tartışmaya, ünlü yazar Victor Hugo’nun modern dönemlerin temellerinin atılmaya başlandığı 19. yüzyılda yapmış olduğu şu tespitlere yer vererek başlamak, tartışmanın temeline inmek açısından yararlı olacaktır:

.....”İlk anıtlar Musa’nın söylediklerine göre, demirin dokunmadığı kayadan basit sokaklardı. Her yazı nasıl doğduysa, mimarlık da öyle doğmuştur. Önce abece biçimindeydi. Bir taş ayağa dikiliyordu, işte o bir harfti ve her harf hiyeroglifi, her hiyeroglife de bir düşünce öbeği bağlanıyordu, örneğin sütun üzerinde sütun başlığı....Daha sonra sözcükler gelişti, taş üstüne taş kondu, bu granitten heceler bir araya toplandı, yüklem birkaç birleşim denedi.”²

Bu ifadeleriyle Victor Hugo, insanın mimarlığı yaratmasını bir düşünce sistemi ve ifade dilini yaratmasıyla eş tutmaktadır. Ona göre mimarlık, insan için bir anlatım biçimi, bir anlatım dilidir. Hugo’nun ifadelerinden; insanların kültürlerini - yaşam tarzlarını - edindikleri deneyimleri mekana taşımış ve mekan üzerinden bir bilgi birikimi olarak gelecek nesillere aktarmış oldukları düşüncesine ulaşmak mümkündür.

Antik Dönemlerde ve Orta Çağ süresince; hem doğu hem de batı kültürlerinde mimarlığın bir dil olarak kullanıldığını görmek olanaklıdır. Modern dönemlere kadar bir yapının ibadethane, kamu yapısı, han, hamam, konut vb. gibi hangi amaçla inşa edildiğini mimari biçimlenişinden anlamak mümkün olmuştur. Modern dönemdeyse yapılar önceki süreçlerdeki gibi kullanıma özgü form özelliğini büyük ölçüde yitireceklerdir. Victor

Hugo, bu değişimin temellerinin basımla birlikte atıldığını öne sürmüştür. Yazar mekan kavramının geleneksel üretim biçimindeki niteliklerinin modernitenin önemli bir tohumu olan basımın keşfiyle birlikte değişen yönünü şu ifadelerle aktarmıştır;

“....Baş Diyakozun şu gizemli sözleri altında yatan düşüncenin ne olabileceğini araştırmak için bir an duracağız; “Bu şunu öldürecek. Kitap yapıyı öldürecek.” Bize göre bu düşünce iki yanlıydı. Öncelikle bu bir din adamı düşüncesiydi. Papaz takımının yeni bir alan olan basım karşısındaki ürküsüydü. Ama bu ilk ve kuşkusuz en yalın olan düşüncenin altında bizce başka bir düşünce gizliydi. İnsan düşüncesinin biçim değiştirerek anlatım tarzını da değiştireceği, her kuşağın başlıca düşüncesinin artık aynı özdekle ve aynı biçimde anlatılamayacağı, taştan kitabın, ne ölçüde dayanıklı ve kalıcı olursa olsun yerini daha dayanıklı ve kalıcı olan kitap yapıya bırakacağı önsezisiydi bu.Bu açıdan baş diyakozun demek istediği şeydi; basım mimarlığı öldürecek.....

...Mimarlık tahttan düşer, Orpheus’un taştan harflerini Gutenberg’in kurşundan harfleri alacaktır artık...”³

Hugo 15. yüzyıl sonrasında basımla birlikte insanın kendisini anlatmak için başka bir yol bulmasıyla; mimarlığın geleneksel üretim biçimindeki anlamıyla bir dil, bir belge olması niteliğinden uzaklaşıldığını aktarmaktadır. Hugo’nun bu tespitinin altında güçlü bir analiz yer almakta ve geleneksel ile modern mimarlık arasındaki fark anlatılmaktadır. Ancak modern çağlarda mekan kalıcı bir ifade biçimi olarak kurulmasa da, toplumsal yaşam biçimini yansıtır niteliğini yitirmeyecek, sosyo-ekonomik oluşumların fiziksel bir temsili olmayı sürdürecektir. Modern dönemde de mekan, kapitalist birikim kurgusunu ve rasyonellik, homojenlik ve geçicilik üzerine kurulu yaşam felsefesini başarılı bir biçimde fiziğe büründürmeye, belki de varoluşun doğal bir koşulu olarak devam ede-

² Notre-Dame de Paris, Kitap V, Bölüm :2; 8. Basım; 1832; sa:300-304’ten aktaran “Hugo, Victor - Heidegger, Martin; “Kentin Felsefesi” Cogito 1996-Yaz, Baskı 2007.

³ Notre-Dame de Paris, Kitap V, Bölüm :2; 8. Basım; 1832; sa:300-304’ten aktaran “Hugo, Victor - Heidegger, Martin; “Kentin Felsefesi” Cogito 1996-Yaz, Baskı 2007.

cektir. Bu koşul ilişkisini varoluşçuluk akımının önemli temsilcilerinden Alman düşünür Martin Heidegger analiz etmiştir. Heidegger, insanın bir mekanı düzenleyerek yerleşme/oturma eylemini gerçekleştirmesiyle varoluşu arasındaki bağlantıyı şu şekilde anlatmaktadır:

“....bizlerin dünya üzerinde var olmamızın biçimi oturmaktır. İnsan olmak demek, dünya üzerinde ölümlü olarak var olmak yani oturmak demektir.” “...İnşa etmiş olduğumuz için oturmuyoruz, oturdukça inşa ettik ve inşa ediyoruz, yani oturanlar ve olduğumuz gibiyiz.”⁴

Heidegger oturma/bulunma eyleminin, yani mekan üzerinde düzenleme gerçekleştirerek, yaşamanın; var olmanın temel koşulu olduğu konusundaki görüşlerini aktarmaya şu şekilde devam etmiştir:

“Gerçek düzenleme olumlu bir şeydir; bir şeyi ta başından varlığı içinde bıraktığımızda, bir şeyi varlığına indirgeyip onu güven altına aldığımızda, onu koruyucu bir şeyle sardığımızda belirir. Oturma yerinin temel özelliği bu düzenlemedir. Düzenleme oturma yerinin tüm genişliğine yayılır. Bu genişlik bize şunu, insanlık koşulunun ölümlüler dünyasında ikamet anlamındaki oturma yerinde yattığını düşündüğümüzde göründü.”

Heidegger’e göre insanın yaşama alanı ve oturma yeri olarak düzenlediği mekan bir düşünce ürünüdür; düşünce sonucunda düzenleme gerçekleşir. Bu anlamda mekan insanın düşündüğü/ düzenlediği ve oturduğu yani bulunduğu yönüyle insan için “var olmayı” temsil eder. Mekan insan için var olmanın önemli bir biçimi ve belki de koşuludur. Martin Heidegger bir var olma biçimi olarak tanımladığı oturma/yerleşme eylemini halk mimarisinden bir örnekle açıklar;

“..bir köylünün iki yıl önce inşa ettiği bir köylü evini düşünelim bir an. Burada evi yükselten (belli) bir gücün yerinde ısrarır; bu yerle göğü, tanrısal olanla ölümlüyü yalnızlarında

eşyalara getirme gücüdür. İşte bu güçtür evi dağın yamacına rüzgardan uzağa ve güneye bakar biçimde çayırıların arasına, pınarın yamı başına yerleştiren.”⁵

Heidegger’in anlatımından yola çıkarak yerleşme, yani mekanı düzenleme eyleminin temelinde; doğal, sezgisel ve rasyonel olmak üzere pek çok parametrenin bir bütünsellik içerisinde yer aldığı ifade edilmesi mümkün olacaktır.

Toplumsal olarak incelendiğinde de mimarlık ve şehirciliğin sosyal ve politik olayların etkisinde geliştiği görülür. Heidegger’in halk mimarisine ilişkin açıklamasına benzer bir durum Orta Çağ’ın teokratik mimarlığında da gözlenmektedir. Modern Dönemin altyapısını kuran Orta Çağ Avrupası’nda gelişen sosyo-politik akımlarla mimarlık ve şehircilik üsluplarının arasındaki ilişki, toplumsal düşünceyle mekanı düzenleme pratiği arasındaki bağı açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin; 1266-1268 yılları arasında İtalya Siena Gotik Katedrali’nin minberi ilk kez gerçek insan figürleriyle bezenirken, bu figürler bütünsel olarak değerlendirildiğinde realizmden uzaklaşmış, o güne kadar Orta Çağ sanatına hakim olan gotik karakterin bezemelerinden ancak dikkatli bir bakışla ayrılabilmişti.⁶ Ancak Siena Katedrali’nde gotik üslubun içerisine katılan realist resim ve detaylarda saklanan değişim asıl olarak yeni bir çağın; Rönesans’ın başlangıcını haber veriyordu. Avrupa’yı etkisi altına alacak olan Rönesans, beraberinde Hristiyanlık’a karşı reform söylemlerini getirdiğindeyse İtalya bir savaş alanı haline gelmiş, hararetle politik-düşünsel ortam sanat ve mimarlığın en güzel ürünlerinin verildiği süreçlerinden birisini yaratmıştı. Ancak bu ortam Rönesans’ın realizmini eriterek, doğal olandan çok perspektifin ve uyumun öne çıktığı yani aracın amaçtan daha önemli hale geldiği bir yeni akıma doğru ilerlemişti. Bu süreçte zerafet, gerilim ve heyecan birlikte aranmış, harmoni ve dengenin peşinden gidilmişti. Rönesans sonrası Manerist Dönem, başlı başına toplumsal ideolojik ve politik bir sürecin ürünü olan Barok Çağ’a

⁴ Vortrage und Aufsätze, Pfullinger, 1954, Andre Preau’nun çevirisi, Essais et conférences, Gallimard, Paris, 1958 (sa:170-176,177-178,191-193) Türkçe’ye çeviren Olcay Kural,1996, “Hugo, Victor - Heidegger, Martin; Kentin Felsefesi” Cogito 1996-Yaz, Baskı 2007.

⁵ Vortrage und Aufsätze, Pfullinger, 1954, Andre Preau’nun çevirisi, Essais et conférences, Gallimard, Paris, 1958 (sa:170-176,177-178,191-193) Türkçe’ye çeviren Olcay Kural,1996, “Hugo, Victor - Heidegger, Martin; Kentin Felsefesi” Cogito 1996-Yaz, Baskı 2007.

⁶ Rowland’ın (1966) aktarımlarından çevrilerek derlenmiştir.

bir hazırlık niteliğindeydi. Barok Çağ'da kilise meşruiyetini sadece Gotik Çağ'daki gibi duvarlar üzerinden değil, gerçek yaşam içerisindeki rolünü ön plana çıkararak ifade etmesi gerektiğini anladığında, projesini gerçekleştirmek için yine mimarlığı ve kentleri kullanacaktı. Barok kilise karşı duruş olmaksızın, dünyevi rolünü ön plana çıkarmaya ve açıklayıcı ve davet edici bir üslup kullanmaya çalışmıştı. Gotik kilise yükselirken, Barok kilisenin dünyasal bir dili vardı. (Rowland,1966) Kilise, hayatın içerisindeki etkinliğini temsil etmek üzere çevresinde alternatif formlara ihtiyaç duyuyor ve etrafını kültürel konut sıraları ve saraylarla bezeterek dünyevi rolünü ortaya koymaya çalışıyordu.

Geleneksel dönemlerin halk ya da teokratik mimarlığının modern dönemle birlikte farklı bir yönde ilerlediği görülmektedir. Endüstri devriminin beraberinde getirdiği yepyeni mekan gereksinimlerini geçmişin yaklaşımlarıyla gidermek mümkün olamamıştır. Mimarlar ilk dönemlerde Orta Çağ üsluplarını yeniden yorumlamaya çalışmışsa da, bu yeni dönemin asıl sanatçıları mühendisler olmuştur. (Rowland,1966) Modern mimarlığın sembol ismi Le Corbusier bir evin içinde yaşanılacak bir makine olduğunu ifade ederken kenti de evden daha kompleks yapıya sahip bir makine olarak görmüştür.⁷ Gelişen teknolojik yaşamda bu makine benzetmesi mekan için belki de en geçerli yaklaşımı yakalamıştır. Tekeli'nin (2003) anlatımıyla; bireyin yerel bağlarından kopararak kültürel homojenleştirilmesi ve yeni bir sosyal ilişkiler ağı içine sokulması, yapılar üstünde daha keskin bir dönüştürücü etkinin oluşmasına neden olacaktır. Bireyin ve onun mahremiyet mekanı olan evin yeniden tanımlanması da, bir başka yönden değişime getirecektir. (Tekeli,2003) Heidegger modern dönemle gelen bu değişime ilişkin olarak; mekanın üretimi konusunda bir yanılmanın içerisinde bulunduğu, sorunu modernizm temel yanlışlarından biriyle özdeşleştirerek şu şekilde anlatmaktadır:

“Öyle görünüyor ki, oturma yerine ancak “inşa etmek” le uğraşıyoruz. İnşa etmek amaç

olarak oturma yerini ediniyor.... Doğrusunu söylemek gerekirse, bugün konut darlığında bir konut işgal ettiğini bilmek güven verici; oturma yeri olarak kullanılan yapılar kuşkusuz konutları doğurur, bugün küçük olup da güncel yaşamı kolaylaştıran, ulaşılabilecek fiyatlarda, hava, ışık ve güneş alan haneler var. Ama içlerinde oturma yerinin gerçekleştiğine ilişkin bize güvence verecek herhangi bir şey var mı?... “....Oturmak ve inşa etmek arasında amaç ve araç ilişkisi yer alır. Ancak uzun zaman düşüncelerimizde daha öteye gitmeyip oturmakla inşa etmeyi birbirinden ayrı etkinlikler olarak gördük ki bu doğru bir şey; ama aynı zamanda amaç-arac taslağı yoluyla kendimizi temel bağıntıların erişimine de kapalı tutuyoruz. İnşa etmek; yani inşa etme oturma kendisidir. Peki kim sağlıyor bunu? Bir şeyin varlığına ilişkin olan söz bize dil yoluyla ulaşıyor, bununla beraber biz bu sözün üzerindeki varlığa dikkat ediyoruz. İnsan dilin yaratıcısı ve efendisiymiş gibi davranıyor, oysa o dili keyfince biçimlendiren kişidir o....”⁸

İki düşünür, insanlık tarihi açısından önem taşıyan farklı iki dönemde mekanla ilgili iki önemli çıkarsamayı ortaya koymaktadırlar. Bunlardan ilki mekanın insan için bir “anlatım biçimi” olduğu; ikincisi ise daha da ötede bir “var oluş biçimi” olduğudur. Böyle bir ele alışla mekan kavramını yalnızca bir fiziki üretim olarak değerlendirmek mümkün olamayacaktır. Mekan kültürel, sosyal ve ekonomik bir üretilerdir ve insan varoluş-yaşam deneyimini onun içerisine katmıştır. Bu nedenle inşa edildiği ve kullanıldığı koşullar bağlamında gerçek bir temsil gücüne sahiptir. Aynı zamanda kültürle mekan arasında diyalektik bir ilişki süregelmektedir ve dolayısıyla mekan, kültürel kimliğin önemli bir parçasıdır. Günümüzün tarihsel çevre koruma tartışmalarına Victor Hugo ve Martin Heidegger' in çerçevelerinden yaklaşmak; uygulamaları fiziki ve teknik yönünün ötesinde sosyal, kültürel ve belki de felsefi yönlerden incelemenin gereğini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

⁷ Rowland'ın (1966) aktarım ve tespitleridir.

⁸ Vortrage und Aufsätze, Pfullinger, 1954, Andre Preau' nun çevirisi, Essais et conférences, Gallimard, Paris, 1958 (sa:170-176,177-178,191-193) Türkçe'ye çeviren Olcay Kural, 1996, “Hugo, Victor - Heidegger, Martin; Kentin Felsefesi” Cogito 1996-Yaz, Baskı 2007.

Mekanın sosyo-kültürel ve politik anlamda taşıdığı tarihsel değer Wallerstein ve Braudel' in tespitlerinde de açıkça anlatılmaktadır. Wallerstein (1997), tarihsel sistemlerin hiçbir zaman bir andan diğerine sabit olmadıklarını ve bu yüzden tüm sistemlerin, belirli bir noktada bir sona ulaşmalarını gerektiren çelişkilere sahip olduklarını aktarmaktadır. Bu son ve dönüşüm anı da, sistemin yeniden üretilme fırsatının bulunduğu doğru zaman ve doğru "yeri" beklemektedir. Wallerstein' ın (1997) söz ettiği; hepimizin özgür irademizi iyi ya da kötü için kullandığımız ve yeni düzenimizi seçeceğimiz zaman-uzay geldiğinde; uzayın, yani mekanın olası en doğru haliyle anlaşılmış olması zamanın da anlaşılması demek olacak ve bu anda seçmelerimizi daha sağlıklı yapabilmek adına da önem taşıyacaktır. Mekanın bir tarihsel belge olarak, elbette tarih kavramına ilişkin tüm eleştiri ve tartışmaları üzerine alarak, tartışılması ve anlaşılmaya çalışılması, düşünce sistemlerimizi geliştirmek adına önemli ipuçlarını sunabilecektir. Mekansal yapının bir tarihsel belge gibi değerlendirilmeye ve çözümlenmeye çalışılması, sosyolojik olayların anlaşılmasına yardımcı olabilecek, olguları yorumlama adına alternatifler dünyamızı geliştirebilecektir. Bugün geline nokta koruma çalışmalarının ardında böyle bir kaygının bulunmasına açıkça gereksinim duyulmaktadır.

2. Türkiye'deki Mevcut Koruma Pratiği Tarihsel Alanlara Toplumsal ve Kültürel Açısından Nasıl Yaklaşıyor?

"..Süreç yasada belirtilen yöresel, kültürel-tarihsel, estetik-mimari ve fiziksel koşullara uyan bir kent parçasının ilgili koruma kurulu tarafından "sit" alanı ilan edilmesiyle başlar; o alanda yaşayanlar bu kararın alınma sürecine katılmazlar. Bu durum madalyonun öteki, yani resmi olmayan yüzüdür. Bir grup, yasaların kendilerine tanıdıkları yetkilere, teknik-bilimsel-rasyonel-politik ölçütlere dayanarak mekana ilişkin kararlar üretmekte, ötekiler kendi gereksinimlerine, kültürel birikimlerine, geleceğe dönük beklentilerine uygun olarak, mekanı "yer" olarak kullanmaktadırlar. Bu iki kesim arasında işin doğasında var olan gerilimler, çatışmalar, uzlaşmalar ve pazar-

lıklar, dışsal faktörler de eklenince, her ölçekteki planlama eyleminde olduğu gibi, kentsel korumanın da temel dinamiklerini oluşturmaktadır." (Aktüre,2003)

Yazının bu bölümünde günümüzde Türkiye'de tarihsel kentsel alanlarda gerçekleştirilen yenileme-koruma çerçevesi altındaki uygulamaların, alanların toplumsal gerçekliklerine nasıl yaklaşıtları tartışılmak istenmektedir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, ülkemizde cumhuriyet döneminden bu yana tarihi kent merkezlerinin; modernleşme eğilimleri, üzerindeki imar ve onarım faaliyetlerinin kısıtlı olması, mülkiyet parçalanması vb. pek çok nedenle sosyal açıdan bir değişim geçirdikleri görülmektedir. Çeşitli nedenlerle kullanıcıları tarafından terk edilen tarihi merkezler, kente göçle gelen gruplarca iş ve ulaşım olanaklarına yakınlık açısından cazip alanlar olarak görülmüş ve yerleşilmiştir. Tarihi kent merkezlerinde yaşanan bu dönüşümü İzmir, İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerimizin tarihi merkezlerinde farklı dinamikler altında gözlemek mümkündür. Bugün geline nokta, uzunca bir süredir, etkinleştirilememiş koruma kararları altında fiziksel olarak köhnemeye terk edilmiş olan tarihsel alanlar sermaye açısından önemli bir yatırım alanı olarak görülmektedir. 1980 sonrasında bu yana uygulanmaya çalışılan neoliberal politikalar tarihsel alanların konumsal özellikleri ve otantik değerlerini piyasa mekanizmalarının içerisine taşımaya çalışmakta ve tarihi kent merkezlerini gayrimenkul sermaye piyasaları açısından önemli bir yatırım alanı olarak görmektedirler. Neoliberal projelerin hedefi kent merkezlerinin içinde ve/veya çevresinde yer alan eski ve düşük standarttaki yerleşim dokusunda, kamu yatırımları yaparak yaşam kalitesini yükseltmek, bozulan veya tümünden kaybolan kent imgesini yeniden oluşturmak, böylece gelir düzeyi daha yüksek olan grupları bu alanlara çekerek özel mülkiyetteki taşınmazların rant düzeyini yükseltmek ve bu alanları özel sektör yatırımları için karlı ve çekici hale dönüştürmektir. (Turok,1992)⁹

Ülkemizde koruma çalışmalarının geliştirilmesine yönelik gereksinimin akademik alanda ve sivil toplum çevrelerinde uzun süredir ifade edilmek-

⁹ Turok'tan (1992) aktaran Aktüre (2005)

tedir. Ancak 2000 sonrası yasal düzenlemelerin getirdiği ivmelenme umulandan çok daha acele bir şekilde yerel yönetimlerin tarihsel merkezlerle ilgili çalışmaları ortaya koymasını beraberinde getirmiştir. Oldukça hızlı bir biçimde üretilen proje ve uygulamalar bu kez beraberlerinde başka sorunları da getirmektedirler. Uygulamaların seyri ve sonuçları gündeme yanlış koruma uygulamaları ve soylulaştırma projelerine dönüşen sözde yenileme-koruma çalışmalarını taşımıştır. Üstelik ülke genelinde henüz koruma ve restorasyon alanındaki entelektüel tartışmaların tamamlanmadığı ve altyapının oluşturulamadığı bir ortamda proje ve uygulamaların teknik açıdan da eksiklik ve problemler taşıdıkları görülmektedir. Bu durum sorunun diğer yönü olmakla birlikte; aslında tekniği biçimlendiren arka planı ve toplumsal olarak koruma alanını ne kadar ciddiye aldığımızı anlamak açısından önemli bir göstergedir.

Türkiye’de 1980’lerde başlayan bir yeni ekonomik sürecin tamamlayıcısı niteliğinde özellikle 2000’li yıllarda pek çok yasal düzenlemenin ardı ardına ortaya konulduğunu görmekteyiz. Bu düzenlemeler içerisinde kentsel alanla ilgili olanların ağırlığı hissedilebilir derecededir. 5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun bu sürecin getirdiği önemli bir düzenlemedir. Koruma mevzuatımızda yapılan yeni düzenlemelerin; finansman probleminin çözümü, bütünsel koruma kavramının ortaya konması, kültürel miras için yönetim planlarının hazırlanması, koruma çalışmalarında halkın katılımının sağlanması vb. birçok eksikliği gidereceği umulurken; uygulamaları kapsamında ve çağdaşı diğer yasal düzenlemelerle birlikte değerlendirildiğinde kültür varlıklarının bulunduğu alanların sermaye yatırımlarına açılması yönünde önemli bir adım niteliği taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bununla beraber ortaya konulan onca yasal düzenlemeye karşın Kültür ve Turizm Bakanlığımızın ülkemizin kültürel mirası konusunda kapsamlı bir envanter çalışması dahi yürütmediği bir gerçektir. Avrupa ülkeleri taşınır ve taşınmaz tüm kültür envanteri bilgisini, yapıların içlerindeki özel mülkiyete konu tefrişe kadar ulusal bir sistemde kayıt altına almakta ve yayınlamaktayken, Türkiye’nin bu konuda adım atmaması düşündürücüdür. Bu durum bir anlamıyla toplumsal hafızamızın giderek zayıflamasına izin vermek demektir. Aynı

şekilde Avrupa ülkeleri koruma ve restorasyon uygulamalarını ancak bu konuda lisans sahibi olan büroların yapmasına izin verir ve restorasyon sektörü için özel koşullar geliştirirken Türkiye’de bu konuda da ciddi bir çalışma yürütülmemektedir. Bu eksikler bir yönüyle korumaya kültürel bir çaba olarak yaklaşılmadığını ve uygulamalarda sermaye yatırımlarını kısıtlayıcı olmamaya özen gösterildiğini düşündürmektedir.

5226 sayılı yasa ile değişik 2863 sayılı yasada koruma amaçlı imar planı tanımının içerisinde; “koruma alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren iş yerlerinin sosyal ve ekonomik yapılarını iyileştiren, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri içermesi” ifadesi yer almaktadır. Aynı zamanda yerel yönetimlerin koruma amaçlı imar planlarını hazırlama süreçlerinde halkın katılımını sağlamaları da bu yasayla zorunlu hale getirilmiştir. Bu durumda koruma amaçlı imar planlarının alanda yaşayan halkın gereksinimleri ve refahını gözetici olması beklenmektedir. Buna karşın uygulamalar incelendiğinde halkın katılımı ilkesinin yalnızca birtakım göstermelik tutanaklar üzerinde kaldığı ve alandaki mevcut sosyal yapının dışlandığı görülmektedir. Yine aynı şekilde mevzuat doğrultusunda tarihsel alanların bütünsel kültürel miras yönetimi süreçleri içerisinde planlanması gerekirken, yasada sözü edilen yönetim modelleri de yürürlüğe konulamamaktadır. Tüm bu sorunların da ötesinde, tarihsel kent merkezlerimiz koruma mevzuatının yanı sıra, bu alanları kolayca dönüşüm süreçlerine entegre etmeyi amaçlayan 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun’un da kapsamı içerisine alınmış bulunmaktadır. Bu kanunla gelen uygulamalar tarihsel merkezlerde ciddi sonuçlar vermeye başlamıştır. Amacı “yıpranmış” olarak nitelendirdiği sit alanlarının yeniden inşa ve restore edilmesi ve bu alanlarda konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanlarının oluşturulması olarak tanımlanan yasa, ilgili idareye “yıpranmış” kentsel sit alanlarındaki uygulamalar konusunda çok geniş yetki ve kolaylıklar tanımaktadır. Kanunun özellikle kamulaştırma ve finansman konusunda taşıdığı imtiyazlar önemlidir. Diğer yandan yasanın yıpranmışlık olarak kabul ettiği sorunların çözümüne yalnızca fiziki mekansal ve ekonomik bağlamda yaklaştığı görülmektedir.

Oysa eğer bir yıpranma durumu varsa, bu sorunun temelinde toplumsal süreç ve problemler yer almaktadır. Yıpranma, kentin bütünsel gelişimiyle bağlantılı bir sosyo-ekonomik değişimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ki, bu neye ve kime göre yıpranmadır? İlgili yerel yönetimlerin tespit ettikleri yıpranma-eskime vb. sorunlarını kamu yararı ilkesi temelinde, probleme bütünsel açıdan yaklaşarak çözmeleri gerekirken, uygulamalarda sürecin yalnızca rant yönünün öne çıktığı görülmektedir. Üstelik bu kanun koruma alanında iki ayrı yasal düzenlemenin birden var olmasına yol açmakta ve her ne kadar koruma mevzuatının belirleyiciliği söz konusu ise de, zaman zaman kafaların karışmasına, sürecin bulanıklaşmasına ve böylelikle sermaye için bir fırsat niteliğindeki belirsiz alanların yaratılmasına neden olmaktadır.

Günümüzde tarihsel ve arkeolojik açıdan zengin büyük kentlerimizin tarihi merkezleri Bakanlar Kurulu kararıyla 5366 sayılı yasa kapsamına alınmakta ve korumadan çok dönüşüm ve soyulaştırma politikalarını içeren çalışmalara konu edilmektedir. Bu çalışmalarda alanda uzun yıllardır yaşayan ve tarihsel bölgenin onlar için ev, yer, mahalle anlamına geldiği, alanla aidiyet ve kültür bağları kurmuş olan düşük gelirli gruplar yerinden edilmektedir. Bu sürecin en canlı örneklerinden birisi bugün İstanbul Sulukule örneğinde ve Tarihi Yarımada'nın pek çok bölgesinde yaşanmaktadır. Türkiye tarihi kentlerinin sosyal yapısını çeşitli içsel ve dışsal nedenlerle genel anlamda koruyamamış; mülk sahiplerinin tarihi konutlarında yaşamalarını bir politika olarak desteklememiştir. Ancak bir tarihsel gerçeklik sonucu buralara yerleşen yeni toplumsal sınıflar da bu alanlarda yeni kimlikler, yeni aidiyetler, yeni temsil biçimleri kurmuşlardır. Koruma çerçevesi altındaki uygulamaların her türlü kimlik ve kültüre saygılı olması gerekirken; uygulamalarda varlığı hiçe sayılan alan kullanıcıları, rant beklentisi dolayısıyla proje sürecine katılmamakta, istek, fikir, gereksinimleri sorulmamakta, projeye hep bir ağızdan direnseler dahi, direnişleri görmezden gelinerek yerinden edilmektedirler. Bu; bir tarihsel durumun da ortadan kaldırılması, bir grubun kendini temsil biçiminin, varoluş biçiminin hiçe sayılması demektir. Uygulamacı otoriteler tarihsel mekanı Victor Hugo ve Heidegger'in anlattıkları üzere bir toplumsal temsil ve yaşayan gruplar için varoluş alanı

olarak görmeyi reddetmektedirler. Üstelik bir de gerçekleştirilen uygulamaların ardında kentin genel yararına ilişkin sözde bir söylem kullanılmaktadır. Oysa tarihsel mekanlar kamunun değil, bir tüketim malı olarak bedelini ödeyebilen üst gelir gruplarının alanı haline dönüşmektedir. Kamusal, eğitimsel, kültürel fonksiyonlarla zenginleştirilmesi gereken tarihsel merkezler inşaat, ticaret ve turizm sektörlerine konu edilmek istenmektedirler. Bugün var olan yapının da önemli bir tarihsel bilgi olduğu ve daha da ötede burada yaşayan insanlar için taşıdığı anlam ve bu anlamın tarihsel karaktere katkıları tanınmamaktadır. Alan kullanıcılarını yok sayan, onları evlerinden eden bir yaklaşımın koruma olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Tarihsel alanlara yönelik çalışmalar, orada yaşayan halkın bu konuda bilinçlendirilmesiyle, katılımıyla, halka proje ve finansman desteğinin sağlanmasıyla, akademik çevrelerin danışmanlığı ve sivil toplum örgütlerinin desteğiyle, kentteki herkesin kullanımına açık olarak, kamusal kültürel fonksiyonları içeren ve sosyal ve teknik altyapıyı güçlendirecek nitelikte olmalıdırlar. Bu durumda ülkemizde yalnızca rant temelli olarak uygulanan projelere koruma, restorasyon vb. denilebilmesi olanaksızdır.

Günümüzde tarihsel kentsel alanlarımızı ilgilendiren mevzuat ve yerel yönetimlerin ortaya koydukları uygulamalar birlikte değerlendirildiğinde ne yazık ki tarihsel çevrelerin konumsal özellikleri ve alternatif yapıları nedeniyle öncelikle yatırım alanı olarak görüldükleri anlaşılmaktadır. Bir tarihsel miras olarak günlük yaşam pratikleri göz ardı edilmekte, sosyal ve kültürel yapı ve alan arasındaki ilişki ortadan kaldırılmaktadır. Sonuç olarak karşımıza içi boşaltılmış bir fiziksel obje, bir tüketim nesnesi olarak mekan kalmaktadır. Politikalar alandaki rant değerini ve de turistik etkinlikleri destekleyeme yöneliktir. Oysa önce kültür gelir, turizm eğer olanak varsa onu izleyen doğal bir süreç olacaktır.

Son Verirken

Yazının ilk bölümünde mekanın toplumlar için bir temsil ve varoluş biçimi olduğu aktarılmaya çalışılmıştı. Bu anlamda mekan kapitalist birikim düzeninde ifade ettiği ekonomik değer çok daha ötesinde toplumsal değer ve anlam taşımaktadır. Ülkemizde tarihsel alanlar için ortaya konulan

çalışmalarınsa mekanın toplumsal, kültürel psikolojik değerini gözetmekten uzak oldukları görülmektedir. Dünya ölçeğinde korumanın anayasalarında bütünlük koruma politikalarının, sosyal ve kültürel yapıyı sürdürmeye yönelik çalışmalarla birlikte ortaya konulması gerektiği ifade edilmektedir. Bu paralelde UNESCO da, Dünya Mirası olarak tanımlanacak alanlar için öncelikli kriter olarak koruma çalışmalarında halkın ve bilim çevrelerinin katılımının sağlanmasını, sosyal ve kültürel çalışmalara önem verilmesini ve iyi bir yönetim modelinin uygulanmasını almaktadır. UNESCO'nun bu politikasının ardında bir tarihsel alanın ne kadar biricik olursa olsun yanlış yaklaşım ve uygulamalar sonucunda özelliklerini yitireceğine dair oldukça haklı bir kabulün yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın tarihsel miras açısından Dünyanın en zengin bölgelerinden birisi olan ülkemizin bütünlük koruma politikalarını ve sosyo-kültürel sürdürülebilirliğe yönelik yaklaşımları uygulamakta halen oldukça eksik olduğu görülmektedir. Mekan-aidiyet ilişkisine tarihsel bir perspektiften, bir insan hakkı olarak yaklaşılması gerekliliği bizim pratiğimizde göz ardı edilmektedir. Son gelişmeler yalnızca, korumanın bir ekonomik proje olarak popülaritesinin arttırılması ve buna paralel olarak alan kullanıcılarını dışlayan koruma projelerinin uygulanması konusunda başarılı (!) olmuştur. Ne sosyal ne de teknik açıdan ülkemize özgü bir dil ve yaklaşım geliştirilmesini sağlayamamıştır.

Tarihsel çevreler için koruma planlarının alan kullanıcıları ve tüm kentlinin yararını gözetecek biçimde hazırlanması gerekmektedir. Bu noktada ülkemizde akademik çevrelere de önemli görevler düşmektedir. Teknik bir ele alışla gelişmiş bir koruma mevzuatımız varmış gibi görünse

de, kültür varlıklarının ve tarihsel çevrelerin korunması konusunda yönetsel ve örgütsel sistemimizde halen pek çok eksiklik bulunmaktadır. Bu nedenle, akademik çevrelerin ülkemizdeki tarihsel çevre koruma uygulamalarının kavramsal altyapısını kurmak için tartışmalar yürüterek koruma konusunda bilincin oluşturulmasına yardımcı olmalarına, kamuoyunu ve yasal-yönetsel sistemimizi doğru yönlendirmek adına gereksinim duyulduğu açıktır.

Kaynaklar

Aktüre, Sevgi; (2003), Plancı Gözüyle Son 20 Yılda Kentsel Korumanın İç ve Dış Dinamikleri; Her Dem Yeşil Yapraklı Bir Ağaç Cevat Erder'e Armağan (Derleme Kitap, Derleyen Güçhan, Neriman Şahin), ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara

Braudel, F.; (2004), Maddi Uygarlık:Dünyanın Zamanı; İmge Kitabevi, , İstanbul.

Rowland, K; (1966), The Shape of Towns, GNN, Londra, İngiltere.

Rykwert,J.:(1988), The Idea of a Town (The Antropology of Urban Form in Rome-Italy and The Ancient World, Londra, İngiltere.

Tekeli, İ.:(2003) Modernite Projesi İçinde Yapıların ve Kentsel Dokuların Korunması Sorunsalı"; Her Dem Yeşil Yapraklı Bir Ağaç Cevat Erder'e Armağan (Derleme Kitap, Derleyen Güçhan, Neriman Şahin), ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara

Wallerstein, I.:(1997), Sosyal Bilimleri Düşünmemek, Çev. Taylan Doğan, Avesta, İstanbul.

Hugo, V. - Heidegger, M.; "Kentin Felsefesi"; (1996-4) Cogito (Üç aylık düşünce dergisi); Sayı:8; Yaz, 4. Baskı 2007; Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.